

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ДИПЛОМАТИЧНО-ПРОТОКОЛЬНИХ ПРАКТИК ЄВРОПИ РАНЬОГО МОДЕРНОГО ЧАСУ: СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВІДЕНСЬКОГО КОНГРЕСУ (1814–1815 РР.) («ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНЦЕРТ»)

***Анотація.** Проаналізовано Віденський конгрес (1814–1815 рр.) як визначну історичну подію для політико-дипломатичного та інституційного розвитку Європи. Увагу акцентовано на дипломатичному інструментарії, національній специфіці та особливостях переговорного процесу європейських держав на конгресі. Підсумки Віденського конгресу стали важливим стимулом для подальшого соціально-економічного, безпекового, політичного та дипломатичного європейського розвитку.*

***Ключові слова:** інституціоналізація, політико-дипломатична система, зовнішня політика, дипломатія, Віденська система міжнародних відносин, Віденський конгрес (1814–1815 рр.).*

***Abstract.** The Congress of Vienna (1814–1815) as a important historical event for political and diplomatic and institutional development of Europe is analyzed at the article. The attention paid to the diplomatic tools, national specifics and peculiarities of negotiations on the Congress of European countries. Results of the Congress of Vienna served as an important stimulus for the further socio-economic, security, political and diplomatic European development.*

***Keywords:** institutionalization, political and diplomatic system, foreign policy, diplomacy, the Vienna system of international relations, the Congress of Vienna (1814–1815).*

Практичні здобутки Віденського конгресу і досвід, набутий європейською дипломатією кінця XVIII – початку XIX ст., визначили майбутній інституціональний розвиток світової дипломатії, дипломатично-протокольних практик і міжнародного права, інституціоналізували модель дипломатичного протоколу та етикету міжнародної ввічливості, не втративши своєї актуальності і для сьогодення. Події, що передували найважливішим дипломатичним переговорам у Відні, а також сам Віденський конгрес 1814–1815 рр., його результати та наслідки уже понад двісті років привертають пильну увагу істориків різних держав. За останні роки в різних державах спостерігається зростання інтересу наукової громадськості до історичних реалій доби раннього Модерного часу (XVI–XVIII ст.), а особливо політико-дипломатичних подій межі XVIII і XIX ст. [2, с. 3–38].

У період Італійських воєн (1494–1559 рр.) розпочався процес формування політико-дипломатичної системи в Європі, та, відповідно, формування європейської системи міжнародних відносин, так звана Довестфальська система міжнародних відносин (або Середземноморська система міжнародних відносин, або Като-Камбрезійська система міжнародних відносин). Ці назви (Довестфальська / Середземноморська / Като-Камбрезійська) для позначення відповідної системи міжнародних відносин та політико-дипломатичної системи автором вперше вводяться в науковий обіг у контексті обґрунтування теорії та історії політико-дипломатичних систем. У цей період було закладено основи інституціонального розвитку постійних дипломатичних представництв в Європі, визначено їх політико-правовий статус, закладено основи практики переговорного процесу, етикету та церемоніалу, елементи протокольної практики в дипломатії тощо. Наступним етапом посилення міждержавних відносин за підсумками Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.), і, відповідно, підсумкового мирного договору –

Вестфальського (1648 р.), стало становлення Вестфальської системи міжнародних відносин і удосконаленої політико-дипломатичної системи. Цей мир забезпечив юридичні підвалини для інституціонального закріплення низки нових принципів та інститутів міжнародного права, формування й трансформації наявних раніше постійних дипломатичних представництв в Європі, визначення режиму іноземців, переходу до епохи буржуазного міжнародного права тощо [5].

Наприкінці XVIII ст. стало вкрай необхідним у нових міжнародно-політичних та політико-дипломатичних умовах визначати нові правила гри. Попередній Вестфальський міжнародний порядок (Вестфальська система міжнародних відносин), який підтримував рівновагу сил в Європі шляхом постійної боротьби (дипломатичної, політичної та військової) між європейськими державами, зруйнував у свій час Наполеон Бонапарт. А його «порядок», заснований на нав'язуванні монополії Франції шляхом війни, був зметений поразкою Франції в 1812–1814 рр. Саме для визначення нової системи міжнародних відносин було прийнято рішення зібрати у Відні конгрес представників усіх європейських країн, за винятком Туреччини [3, с. 16–18].

Вплив міжнародних конгресів і конференцій (конференційна дипломатія) на розвиток міжнародного права, дипломатії та зовнішньої політики особливо проявився в період після Наполеонівських воєн (1803–1815 рр.) та за підсумками Віденського конгресу (1814–1815 рр.). Практичними здобутками європейської дипломатії та міжнародного права за підсумками Віденського конгресу стали: створення нової системи міжнародних відносин в Європі, встановлення міжнародного режиму з приграничних і міжнародних річок, становлення принципу легітимізму, унормування статусу постійного нейтралітету, визначення рангів дипломатичних агентів. Особливо варто відзначити положення, занесені до додатків Заключного акта конгресу [1].

Віденський конгрес склав прецедент регулярного скликання міжнародних конференцій великих держав, під час яких великі держави отримали можливість обговорювати і знаходити шляхи для ефективного вирішення міжнародних проблем. У перші роки існування європейського концерту обговорювалися переважно загальноєвропейські проблеми; у наступні роки держави скликали своїх представників для вирішення конкретних міжнародних проблем (наприклад, Паризький конгрес 1856 р., на якому було підведено підсумки Кримської війни). Водночас варто зазначити, що держави зважали на рішення конгресів – принаймні доти, поки не приймалися нові рішення (наприклад, територіальний розподіл згідно із рішеннями Віденського конгресу був у кінцевому підсумку скасований у тій частині, яка стосувалася Італії та Німеччини, але це скасування підтверджувалося відкритою або мовчазною згодою великих держав) [6].

Грандіозність антинаполеонівських воєн зумовила і грандіозність Віденського конгресу – видатної дипломатичної події свого часу. Віденський конгрес (01 листопада 1814 р. – 08 червня 1815 р.) – це найчисельніший і найдовший саміт в історії міжнародної політики та світової дипломатії. Історичні підсумки та значення Віденського конгресу продовжують залишатися предметом прискіпливого дослідження науковців. Віденський конгрес зосередив свою увагу на проблемах мирного врегулювання в Європі. Однак з цього питання між його учасниками виникли гострі суперечки, зокрема й територіальні [4, с. 46–50].

Віденський конгрес і його рішення здійснили величезний вплив на геополітичну карту Європи. «Європейський концерт» став основою світоустрою XIX століття. Англійською це поняття звучить як «the Concert of Europe», тобто «згода Європи». Але його дослівно переклали на українську мову словом «концерт». Однак термін «Європейський концерт» набув загального визнання і більш правильно відображає сутність цієї системи. Великі європейські держави ухвалили, що відтепер будуть вирішувати всі суперечності мирним шляхом, виробляючи колективні рішення, подібно оркестру, де в кожного є своя партитура і музична партія. «Система європейського концерту» – це багатостороння дипломатія і система колективної безпеки XIX століття (конференційна дипломатія) [7].

Отже, Віденський конгрес, «Битва дипломатів» (1814–1815 pp.) – це унікальне для свого часу політико-дипломатичне явище, за підсумками якого були впроваджені принципи міждержавного діалогу, використання інститутів офіційної дипломатії та неформальної (кулуарної) дипломатії, елементів і норм дипломатичного протоколу, етикету й церемоніалу, які лягли в основу дипломатичної практики у всьому світі, а не лише в Європі. На політико-правовому та дипломатичному рівнях Віденський конгрес увів до політичного обігу або юридично закріпив такі засадничі терміни геополітики, як-от рівновага і баланс сил, великі держави, домінуючі держави, коаліція держав, нові кордони і території, плацдарми тощо. Віденська система заклала основи геополітичній епосі, основу якої становив імперський принцип контролю географічного простору. Віденський конгрес закріпив статус-кво європейських кордонів, які залишалися в такій конфігурації незмінними до середини XIX ст., уперше розробив систему мирного врегулювання міжнародних відносин і здійснив спроби створити дієві нові механізми взаємовідносин між монархами та їх народами.

Важливою віхою в історії Віденського конгресу стало прийняття як додатка 17 («Положення щодо дипломатичних агентів») до Заключного акта Віденського конгресу, або так званого Віденського регламенту. Його основні положення увійшли в дипломатичну практику як загальновизнані норми міжнародного права. Віденський регламент (1815) – це перший багатосторонній акт міжнародного права, перше положення щодо єдиної класифікації дипломатичних рангів, зафіксоване 1815 р. в додатку до Заключного акта Віденського конгресу. Віденський конгрес дійсно став світлим святом усіх дипломатій, зоряною годиною європейської дипломатії, і світової дипломатії загалом. Адже під час Наполеонівських воєн головним, якщо не єдиним, аргументом у відносинах між державами була військова сила. Дипломатія відігравала другорядну роль. Після розгрому наполеонівської імперії дипломатія стала основним інструментом перетворення, трансформації та інституціоналізації Європи. Саме на Віденському і подальших конгресах було дано поштовх розвитку багатосторонньої дипломатії. Потужний імпульс отримав процес удосконалення та систематизації дипломатичних служб, процес інституціоналізації дипломатичного протоколу та етикету міжнародної ввічливості, процес професіоналізації дипломатичної діяльності, яка саме тоді остаточно перетворилася на особливу, спеціалізовану галузь державної служби. Престиж професії дипломата піднявся на небувалу висоту. Віденський конгрес прославився як найвитонченіша битва дипломатів,

в якій зійшлися кращі політичні та дипломатичні уми тодішньої Європи (Меттерніх, Талейран, Олександр I, Каслрі).

Славнозвісний Віденський конгрес визначив геополітичну конфігурацію Європи і магістральні напрями великої політики на кілька десятиліть наперед, узагальнив досвід системної перебудови міжнародних відносин. Віденський конгрес підвів геополітичні підсумки війни коаліцій європейських держав з наполеонівською Францією і встановив нові європейські кордони. Він узагальнив досвід трансформації світового порядку початку XIX ст., який набув нової якості у формі європейського концерту. Цей конгрес закріпив нове співвідношення політичних і дипломатичних сил в Європі на кілька десятиліть, а заснований після закінчення конгресу Священний союз став одним із перших інституційних утворень, націлених на підтримку європейської стабільності й безпеки в системі міжнародно-правових координат.

Віденська система підтвердила свій статус як інституція, зі стійким і ефективним дієвим міжнародним механізмом. Її роль у підтриманні миру і кордонів, виконавши свою історичну місію, поступово зійшла нанівець і стала зовсім непридатною перед обличчям об'єднаних процесів в Італії та в Німеччині, а вже в 1914 р. ніщо не змогло перешкодити розгорітися загальноєвропейській війні. Перша світова війна й поява нової потужної держави – США – призвели до ліквідації системи «європейської згоди», системи «європейського порозуміння» й була інституціонально замінена на «світове порозуміння», «світову згоду», яку, на жаль, лише належало ще виробити й інституціонально закріпити в новій системі міжнародних відносин XX ст.

Джерела та література

1. Документы для истории дипломатических сношений России с западными державами европейскими, от заключения всеобщего мира в 1814 г. до конгресса в Вероне в 1822 г. Т. I. СПб., 1823.
2. Ціватий В. Г. Інституціональна історія Середніх віків і раннього Модерного часу в наукових розвідках професора В. К. Піскорського (1867–1910): міжнародно-політичний і темпоральний дискурси. *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: зб. наукових праць*. Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2022. С. 33–38.
3. Ціватий В. Г. Історична комунікологія: європейські зовнішньополітичні практики доби Середньовіччя і Ранньомодерного часу (модель італійської дипломатії та комунікації). *X Міждисциплінарні гуманітарні читання: зб. наукових праць*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. Випуск 10. С. 16–18.
4. Ціватий В. Г. Теорія, історія і практика європейської дипломатії XVI–XVIII століть: моделі, інституціоналізація, міжнародно-політичні системи (геополітичний дискурс раннього Модерного часу). *Гуманітарний корпус: зб. наукових праць*. Том 34. Вінниця–Київ: ТОВ «ТВОРИ», 2022. С. 46–50.
5. Barbiche B. Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne. XVI-e – XVIII-e siècle. Paris: Presses Universitaires de France, 2012. 369 p.
6. Jarrett Mark. The Congress of Vienna and its Legacy. War and Great Power Diplomacy After Napoleon. London / New York, I. B. Tauris, 2013. 522 p.
7. Lentz Thierry. Le congrès de Vienne. Une refondation de l'Europe, 1814–1815. Paris, 2013. 400 p.